

Тетяна Шарова

САТИРИЧНІ ТВОРИ КОСТЯ ГОРДІЄНКА В ЙОГО РАННІЙ ТВОРЧОСТІ: ПОВІСТЬ «АВТОМАТ» І РОМАН «СЛАВГОРОД»

У статті розглядається творча спадщина К. Гордієнка на ранньому етапі становлення його як письменника. Акцентується увага на сатиричних творах митця, зокрема повісті «Автомат» та романі «Славгород». Сатирико-гумористична творчість К. Гордієнка сприймається сьогодні як прагнення письменника йти в річищі загального літературного розвитку.

У повісті «Автомат» письменник намагався показати наслідки революційних перетворень в українській глибинці. У науковій статті акцентовано, що такою була більшість українських райцентрів та інших населених пунктів. Сміливість К. Гордієнка полягала в тому, що він показав, які саме люди здійснювали революцію, а після опинилися в ранзі радянських керівників (Кудь).

Під час дослідження стає зрозумілим, що письменник у романі «Славгород» прагнув створити портрет не людини, а міста Славгорода. Митець шукав серед своїх персонажів лідера, який би зайняв місце героя (Петро Люшня). У науковій публікації повість «Автомат» і роман «Славгород» К. Гордієнка розглядаються як блискучий дебют сатирика.

Ключові слова: повість, роман, художня спадщина, сатира, гумор, творчість.

Художня спадщина К. Гордієнка — помітний внесок у розвиток української літератури ХХ ст. Його твори сприяли розвитку реалізму, збагачували мову, розвивали літературу у напрямку нових жанрів та художніх засобів, за допомогою яких розкривається життя українського села ХХ ст. Наявність робіт монографічного, портретного плану істотно полегшує роботу над дослідженням, що полягає в ґрунтовнішому прочитанні творів К. Гордієнка з метою точнішого визначення їх місця в історії літератури. Йдеться про роботи В. Брюховецького, В. Дяченка, О. Зінченко, В. Оскоцького, М. Острика, Л. Смілянського та ін. Критики різновекторно розглядали творчу спадщину та позицію К. Гордієнка.

Метою статті є аналіз сатиричних творів К. Гордієнка на ранньому етапі становлення його літературної творчості (повість «Автомат», роман «Славгород»).

Починаючи власну літературну діяльність з публіцистики, К. Гордієнко надалі визначився як прозаїк. К. Гордієнко намагався виробити індивідуальну манеру письма, обравши провідними жанрами нарис, оповідання, а згодом — і нарисову повість. Журналістська робота допомагала письменникові публікувати свої перші твори, за допомогою яких К. Гордієнко міг висловити власну позицію. Відтак цілком зрозумілою була принципова світоглядна позиція К. Гордієнка, яка могла бути відтворена лише за допомогою імпресіоністичного письма (оповідання «Федько», «Червоні роси») або сатири (повість «Автомат», роман «Славгород»).

Сатирична повість «Автомат» відкривала однойменну книжку К. Гордієнка, яка була надрукована 1928 року. Крім цієї повісті, до книжки

входили інші твори письменника, які вже вийшли в світ окремими виданнями («Харчевня «Розвага друзів») або були написані для цієї книги («Діти», «Ніч»). У 1930 році книжка вийшла другим виданням. Але після цього ніколи більше не перевидавалася. Критика в радянський час неохоче згадувала цю книжку й витлумачувала її як свідчення того, що К. Гордієнко довго розробляв свою тему й напрацьовував власний стиль (йшлося, певна річ, про соцреалізм).

Насправді ж справа виглядала зовсім не так, а навпаки — К. Гордієнко рухався й тоді в руслі радянської літератури, у якій у другій половині 1920-х і навіть на початку 1930-х років щедро з'являлися гумористичні й сатиричні твори. В українській літературі склалася потужна школа гумористів: Остап Вишня, Василь Чечвянський, Юрій Вухналь, багато сатиричних творів написав Сергій Пилипенко. Микола Куліш написав комедії «Хулій Хурина» (1926), «Зона» (1926), «Мина Мазайло» (1929), Микола Хвильовий — знамениту повість «Іван Іванович» (1929), Іван Сенченко — так само повість «Із записок холюя» (1927). Розвиток української сатири підкріплювався появою сатиричних творів у Москві, де в театрі ставилися комедії Володимира Маяковського «Клоп» (1928) і «Баня» (1929), виходили романи Валентина Катаєва «Розтратники» (1926), І. Ільфа і Є. Петрова «Дванадцять стільців» (1928), «Золоте теля» (1931). У цьому контексті сатирико-гумористична творчість К. Гордієнка сприймається як прагнення письменника реалістично викрити вади суспільства та підлабунників.

У повісті «Автомат» К. Гордієнко неодноразово наголошує на тому, що творчість М. Гоголя є для нього зразковою. З цією метою він узяв

епіграфи з його творів до більшості розділів. Епіграфи бралися переважно з сатиричних творів М. Гоголя: «Старосвітські поміщики», «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем». «Автомат» можна віднести до портретних творів, смисл яких полягає переважно не в описі якихось напружених подій, а в усебічній репрезентації певного явища переважно через ситуації, а не дії чи вчинки.

На сторінках твору К. Гордієнка «Автомат» зринає радянський урядовець районного масштабу — голова кооперативу Кудь. Автор навіть не подає його імені. Навіть знайомі не звертаються до нього на ім'я. Очевидно, це він — автомат. Очевидно, тому що ця назва насправді ніяк не обіграна в тексті. Можливо, автор сам пропонував читачеві здогадатися, чому він дав повісті таку назву.

К. Гордієнко значні зусилля вклав в опис нікчемного життя української глибинки, бідної на новини, прикметні події. Тут мало що змінилося після революції, а можливо, й від часів Миколи Гоголя, — люди живуть своїм дрібним життям і дрібними інтересами. Село, у якому відбуваються події, називається Гнила Печериця. Його, щоправда, перейменували на «Первомайське». Але «нова назва не пристає (просто зачароване місце. — Знову алузія на М. Гоголя. — Т. III.), і голову райвіку скрізь знають як гнилопечеричанського» [1,7].

Важко та нецікаво жити в Гнилій Печериці, — відзначив автор. І це знову алузія на М. Гоголя, зокрема на його знамениту сатиричну «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем». Гнила Печериця — райцентр, але насправді це село, хоча й з вісьмома церквами. Тут тече одноманітне життя. Багато уваги К. Гордієнко приділив описові гнилопечеричанських парубків і дівчат, їхньому вбранню, манері ходити, розмовляти, поводитися. Тут зібрано чимало комічних деталей. Наприклад, атрибутом парубка повинне бути соняшникове насіння, «Щоб зернятами влучати до рота» [1, 10].

К. Гордієнкові вдалося створити сатиричний образ української глибинки, провінції, яка відгороджена від світу передусім своєю самовдоволеністю, герметичною самозакоханістю. Ю. Шерех (Шевельов) дещо пізніше писав про те, що провінційність — одна з істотних загроз у розвитку українства, і кинув гасло: «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована» [3, 574]. За концепцією нашого видатного інтелектуала ХХ століття, провінція — це те, що змирилося з тим, що воно провінція, задоволене своїм становищем, це те, що не прагне стати столицею.

Головним репрезентантом цієї провінції й виступає голова кооперативу Кудь. Його образ збудований за класичним взірцем: спочатку подано портрет, потім герой показаний у різноманітних ситуаціях. Ось герой розглядає себе

в дзеркалі, яке висить у його кабінеті: «На нього глянула могутня енергійна постать в сатиновій сорочці з розхристаним коміром, у виглянсуваних чоботах. На суворому, смаглявому обличчі, що випирало підборіддям, пишно стриміли вгору нафіксатуарені вуса. Задоволений своїм оглядом, усміхнувся» [1, 15].

В останньому розділі повідомлялося про смерть самого Кудя: «Помер Кудь. По смерті жінки він довго, довго думав і помер» [1, 79]. Його смерть автор використав для подальшого викриття радянської бюрократії. Герой (чи то краще сказати — антигерой) вичерпав себе. Більше про нього нічого було розповісти. Тож автор мусив усунути його з життя. Залишати його діяти в радянському суспільстві було небезпечно з цензурних міркувань. Виникало б питання: а що він робить зараз, де він, яку посаду займає, чи не пішов на підвищення і чи не складається керівний радянський апарат здебільшого саме з таких осіб? Ствердна відповідь на ці питання напрошувалася сама собою. Якби автор залишив героя й далі керувати кооперативом у Гнилих Печерицях.

Письменник показав наслідки революційних перетворень в українській глибинці. Слід урахувати, що такою була більшість українських райцентрів та інших населених пунктів. Сміливість К. Гордієнка полягала в тому, що він показав, які саме люди здійснювали революцію, а тепер опинилися в ранзі радянських керівників. Це була типова людина з маси, яка перебувала поза світовою й українською культурою, відзначалася безграмотністю, лінощами, вчитися не хотіла, на книжку дивилася як на неймовірну в своєму житті річ, не підозрювала про існування моралі, їй було невідоме почуття відповідальності. Для неї не існували такі категорії як народ, держава, суспільство. Вона жила для свого задоволення, до жодної справи не мала ні хисту, ні бажання чи потягу. Повторне видання книжки свідчило про успіх твору серед читачів.

Книжка К. Гордієнка під назвою «Славгород» вийшла у світ 1929 року, але авторська дата під текстом позначала, що вона написана 1928 року. Це був значно потужніший твір, ніж «Автомат», хоча замислювався він за спорідненим художнім принципом — створити портрет, але на цей раз не людини, а міста Славгорода.

Зрозуміло, що письменник шукав серед своїх персонажів лідера, який би зайняв місце героя. Ним став завкомунгоспу Петро Люшня, відомий з попереднього твору «Автомат» як близький друг і товариш Кудя. Автор зберіг у новому творі його ім'я та прізвище, посаду, і навіть захоплення — розведення голубів. З'явилося дещо й нове. У першій повісті Люшня демонстрував байдужість до жіноцтва, а у другій — був закоханий в організаторку Приндиху. Так чи інакше герой легко упізнавався.

У творі важливий образ міста з його минулим, але передусім — і сучасним. Цікавим є колективний образ його мешканців. Варто наголосити: вони ніяк не склалися в масу. Кожний образ випишувався з особливою старанністю, наділявся тільки йому властивими рисами, мовною «партією». Ці риси письменник влучно називав, щедро використовуючи всі ресурси комічного, які надавала йому українська мова [2, 4].

Через цю репрезентативну множинність героїв і персонажів, багатство відображених характерів, сюжетних ліній, яскраво виписаних епізодів «Славгород» К. Гордієнка найбільше тяжіє до жанру сатиричного роману. Першим українським сатиричним романом з легкої руки літературних критиків, які досліджували українську сатирико-гумористичну літературу (Ю. Цеков, А. Погрібний, М. Наєнко), традиційно вважається роман Олега Черногуза «Аристократ з Вапнярки» (1976). Ми ж вважаємо, що «Славгород» К. Гордієнка на законних підставах може претендувати на цю роль, що, зрештою, аж ніяк не применшує заслуг Олега Черногуза перед українською літературою.

У сатиричному романі «Славгород» К. Гордієнко вперше використав такий композиційний прийом, який згодом виявить ефективність у багатьох інших творах його великої прози: побудова великого художнього полотна з окремих новел-епізодів, де навіть оповідачами виступають нові персонажі, але, разом з тим, роман має й наскрізний сюжет, який, щоправда, зводиться, швидше, до портретної репрезентації героя, аніж до розвитку пов'язаних між собою подій. Така композиція якомога краще відповідала змістовим завданням письменника [2, 4].

Предметом сатиричного висміювання у романі К. Гордієнка «Славгород» виступає радянська і партійна номенклатура, державний бюрократичний апарат. Славгород живе своїм розміреним стародавнім одвічним життям. У романі К. Гордієнка прийом сатиричності набув конфлікту високого революційного, комуністичного змісту й низького радянського побуту, провінційної буденщини. Партійна риторика не приживається в ній, виштовхується з неї самим життям і природою людини. Головний рівень зображення життя в романі — рівень побутової буденщини. Автор нібито й прагне зобразити події суспільно-політичного життя (святкування Першого травня, засідання райвиконкому), але усі вони неминуче потрапляють у стихію буденного дискурсу. К. Гордієнко намілює показати дивовижний (а можливо, і в чомусь типовий) для радянської країни процес: не ідеологія підтягувала до себе буденне життя, а це буденне життя опускало до себе ідеологію [2, 4].

У сатиричному романі «Славгород» К. Гордієнко піддав осміянню радянську дійсність кінця 1920-х років, нікчемність, духовну убогість,

лінощі радянського управлінського апарату районного рівня. Цей апарат виштовхує із себе як чужорідний елемент талановиту, яскраву людину, яка руйнує його тотожність, залишається вірним сам собі. Будь-які розмови про служіння народові — не що інше як облудна риторика, покликана приховати справжні цілі існування цієї герметичної спільноти. Разом з тим Славгород, попри його географічну локалізацію, міг сприйматися як символ України в цілому.

Феномен цього роману може бути найвиразніше осмислений у порівнянні з його видатними сучасниками — романами І. Ільфа і Є. Петрова «Дванадцять стільців» і «Золоте теля». Але — прикро говорити — ті два романи, написані російською мовою нашими ж одеситами, належать до класики, мало не щороку перевидаються, екранізуються, а роман К. Гордієнка «Славгород» безнадійно забутий, про нього не знають навіть вузькі фахівці з української літератури.

У романі «Славгород» можна помітити низку персонажів, багатство характерів, сатиричні картини, різноманітність сюжетних ліній, що дозволяє говорити про твір як про сатиричний роман. Автор вдало використав окремі епізоди-новели, що є єдиним художнім полотном. Головним рівнем зображення подій у романі «Славгород» К. Гордієнка є рівень побуту. Буденний дискурс подано автором за допомогою подій суспільно-політичного життя. У процесі аналізу роману було виокремлено три структурні рівні, за допомогою яких автору вдалося подати загальний образ міста та колективний образ міської громади; розкрити характери персонажів, подати індивідуальні образи, які виокремлюються із загальної маси, а також репрезентувати читачеві образ головного героя — Петра Люшні.

Найбільш вдалим прийомом комізму в романі «Славгород» є зіставлення високого й низького, ідеології й побуту. К. Гордієнко намагався показати, що громада почала виявляти свою самостійність, відстоюючи свої права. На сторінках роману «Славгород» К. Гордієнко вдало демонструє байдужість керівників радянської влади до громадян, які йшли до них за допомогою. Наявність у романі другорядних персонажів дозволяє максимально повно й точно познайомитися з оточенням, у якому перебуває головний герой твору Люшня (коханка Приндиха, товариш Олесь Вишиваний). Виголошуючи промови, Люшня постійно був у центрі уваги, що допомогло письменникові розкрити в ньому риси завжди головуючого. За допомогою сатиричних деталей К. Гордієнко подав не лише внутрішній стан головного героя, а й змалював його зовнішність. Ідейний задум роману «Славгород» подано К. Гордієнком як осміяння радянської дійсності кінця 20-х рр. XX ст., викриття духовної убогості та засудження лінощів радянського апарату.

Повість «Автомат» і роман «Славгород» можуть розглядатися як блискучий дебют сатирика. Але тоталітарне суспільство несумісне з поняттям сатири. Сатира, як ніякий інший напрямок художньої літератури, потребує свободи творчості, можливості говорити, хай і гірку,

але правду. Тоталітарне суспільство не допускає сатири на самого себе. Це болісно відчув К. Гордієнко і вчасно припинив свою сатиричну творчість. На превеликий жаль для української літератури, більше він сатиричних творів ніколи не писав.

ДЖЕРЕЛА

1. Гордієнко К. Автомат : [оповідання] / К. Гордієнко. — Харків : Книгоспілка, 1928. — 93 с.
2. Гордієнко К. Славгород : [повість] / К. Гордієнко. — Харків : Книгоспілка, 1929. — 248 с.
3. Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя: [Література. Мистецтво. Ідеології] : [у 3 т.] / Юрій Шерех. — Х. : Фоліо, 1998. — Т. 1. — Х. : Фоліо, 1998.—634 с.

Шарова Татьяна Михайловна

САТИРИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КОСТЯ ГОРДИЕНКО В ЕГО РАННЕМ ТВОРЧЕСТВЕ: ПОВЕСТЬ «АВТОМАТ» И РОМАН «СЛАВГОРОД»

В статье рассматривается творческое наследие К. Гордиенко на раннем этапе становления его как писателя. Акцентируется внимание на сатирических произведениях писателя (повесть «Автомат» и роман «Славгород»). Сатирико-юмористическое творчество К. Гордиенко воспринимается как стремление писателя идти в русле общего литературного развития.

В повести «Автомат» писатель пытался показать последствия революционных преобразований в украинской глубинке. В научной статье акцентировано, что такими были большинство украинских райцентров и других населенных пунктов.

В романе «Славгород» К. Гордиенко стремился создать портрет не человека, а города Славгорода. В научной публикации повесть «Автомат» и роман «Славгород» К. Гордиенко рассматриваются как блестящий дебют сатирика.

Ключевые слова: повесть, роман, художественное наследие, сатира, юмор, творчество.

Tetyana Mykhailivna Sharova

SATIRE BY KOSTIA GORDIENKO IN HIS EARLY WORKS: THE STORY “MACHINE-GUN” AND THE NOVEL “SLAVHOROD”

The article deals with the creative legacy of K. Gordienko at his early writing period. The attention is focused on the satirical works of the writer (the story “Machine-gun” and the novel “Slavhorod”). Satirical and humorous creativity of K. Gordienko is perceived as the writer’s aspiration to follow the mainstream of the general literary development.

In the story “Machine-gun”, the writer tried to show the consequences of revolutionary changes in Ukrainian provinces. The research article emphasizes, that these were the majority of the Ukrainian regional centers and other residential places.

K. Gordienko aspired to create the portrait not of a person, but of the city of Slavgorod in the novel “Slavhorod”. The story “Machine-gun” and the novel “Slavhorod” by K. Gordienko are considered a brilliant satirist debut in the scientific paper.

Key words: story, novel, artistic heritage, satire, humor, creativity.